

Albert Goienetxe jaun medikuaren *Laborarier: zonbeit kontseilu berechi ongarrri erremedio berriez (1892)*¹

Kepa Altonaga

Zoologia eta Animalia Zelulen Dinamika Saila
Zientzi Fakultatea/Euskal Herriko Unibertsitatea
644 P.K.; 48080 BILBO
kepa.altonaga@ehu.es

Laburpena: Albert Goienetxe mediku donibandar ahaztuaren idazlan bat berrargitaratu dugu, eta beraz, mahaigaineratu egin dugu euskarazko prosa zientifikoaren beste aitzindari ezezagun bat.

Abstract: In this paper we reprint the work *Laborarier: zonbeit kontseilu berechi ongarrri erremedio berriez* (1892) of the doctor Albert Goienetxe, ancient mayor of Saint-Jean-of-Luz, and so we present another pioneer of the Basque science writing.

1. SARRERA

Aurreko bospasei idazlanetan aritu gara euskarazko prosa zientifikoaz eta berorren lehen urratsen gainean [1-8]. Idazki horietan esan dugu Jose Ramon Etxebarriak plazaratutako ibilaldi nekoso horren periodizazioaren lehen ahalegina [9] eta bai aurkeztu ere zenbait aitzindari. Ildo horretatik, oraingo honetan beste bidegile bat berreskuratu nahi dugu ahanzturaren besarkada astunetik, hain zuzen Albert Goienetxe medikua, Donibane Lohizua

---

¹ Eskerrik beroenak Olaso Dorrea Fundazioari Lacomberen biblioteka kontsultatzeko eskuzabaltasunagatik, eta bai Euskaltzaindiko Azkue Bibliotekari ere. Halaber, zorretan nago ondoko lagunekin eskaini dizkidaten era askotako laguntzengatik: Xabier Altzibar, Xipri Arbelbide, Karmele Artetxe, Janbattit Dirassar, Pruden Gartzia, Jenofa Hourcade, Jazinto Iturbe, Jurgi Kintana, Josu Landa, Txema Larrea, Ainize Madariaga, Céline Mounole Hiriart-Urruti, Juan Carlos Odriozola, Maitena Soubelet eta Piarres Xarriton. Guztioi mila esker.

neko alkatea, inoiz sona handikoa. Jose Ramon Etxebarriaren periodizazio-ari jarraituta, gure prosa zientifikoaren «historiaurrearen aurreko garai» urrun eta urri hartan kokatu beharko genuke Goienetxe.

2. ALBERT GOIENETXE: BIZITZA

Harrigarria da noraino gutxi ezagutzen den bizi zelarik hain ospe zabala eta garrantzi handia eduki zuen gizona, izan ere, Albert Goienetxe jaun medikuak lehen mailako jardunbidea eduki baitzuen, XIX. mendeko azken urteetako Ipar Euskal Herrian. Hala izanik ere, kasurako Auñamendi Entziklopedian [10] ez duzu dozena bat lerro aurkituko haren bizitzaz, nahiz eta argazkiak pertsonaia aristokratiko bat erakutsi (ikus 1. ird.), paparra kondekorazioz betea. Izatez, iturri bibliografiko horrek eskainitako argibideen artean ez dago sikiera, ez jaiotza- ez heriotza-urterik.

Ezinbesteko datu horiek eta beste gutxi batzuk Jean Haritxelharrek plazaratu zituen, Euskaltzaindiak 2000. urtean Albert Goienetxeren heriotzaren mendeurrenaren kariatara antolatu ekitaldian [11]. Horien arabera, Gratien Albert Goienetxe jaun medikua Donibane Lohizunen jaio zen, 1847ko martxoaren 5ean, eta bertan zendu, 1900eko urtarrilaren 18an gazte-gaztea, artean 53 urte bete barik. Donibaneko alkate izendatu zuten 1888an, 41 urte zituelarik. Birritan ezkondu zen, lehenik Philomène Londaitz aihertar aberatsarekin, eta, alargunduta, Hegoaldeko Maria de los Dolores Petra Gonzalez de Zorrilla anderearekin.

Haritxelharrek dioenez, XIX. mendeko azken hamarkada oso berezia izan zen Donibane Lohizunen, sekulako gatazkak gertatu baitziren xuri eta gorrien artean. Albert Goienetxe xurien buruetarikoa zen. Arestian aipatu bezala, auzapez hautatu zuten 1888an, baina gobernuak inhabilitatu egin zuen 1890ean; berriro aukeratu zuten 1892an, eta atzera ere baztertu 1896an; urte berean hirugarren aldiz aukeratu zuten, eta auzapez jarraitu zuen hil arte. Nolanahi ere, guztiz aipatu beharrekoa da xuri-gorrien gatazka horietan Donibane Lohizunen auzapez bi nabarmendu zirela, bata xuria, artikulua honetara ekarri dugun Albert Goienetxe medikua, eta bestea gorria, hain zuzen Martin Guilbeau, berori ere medikua ogibidez, eta berori ere euskaltzale handia, Ekaia aldizkariaren hurrengo zenbakiren batean aurkeztuko duguna. Mendearen azken hamarkada horretan, bestalde, Donibane Lohizune euskal kulturaren gune distiratsu bihurtu zen, eta hori neurri handi batean Albert Goienetxe alkatearen ekimenari esker. Urte horietan hiru biltzar eder eta arranditsu antolatu ziren bertan, 1892an, 1894an eta 1897an, Euskal Herriko bihotzaren barruko taupadak begien bistan utzi zituztenak.

Haritzelharren artikulu labur horrek eranskin gisara badakartza halaber Albert Goienetxe medikuaren bai jaiotza-agiria eta bai heriotza-agiria ere, eta dokumentuotan irakur daiteke nortzuk izan ziren haren aita-amak, alegia, Jean-Baptiste Goyeneche eta Catherine Orasia (?) Bassergues. Ez dakigu gainerako anaia-arrebarik eduki zuenetz. Nolanahi, Albert Goienetxe eta Adema-Zaldubi idazle senperrak lehengusuak ziren, Piarres Xarriton euskaltzainak esan digunez.

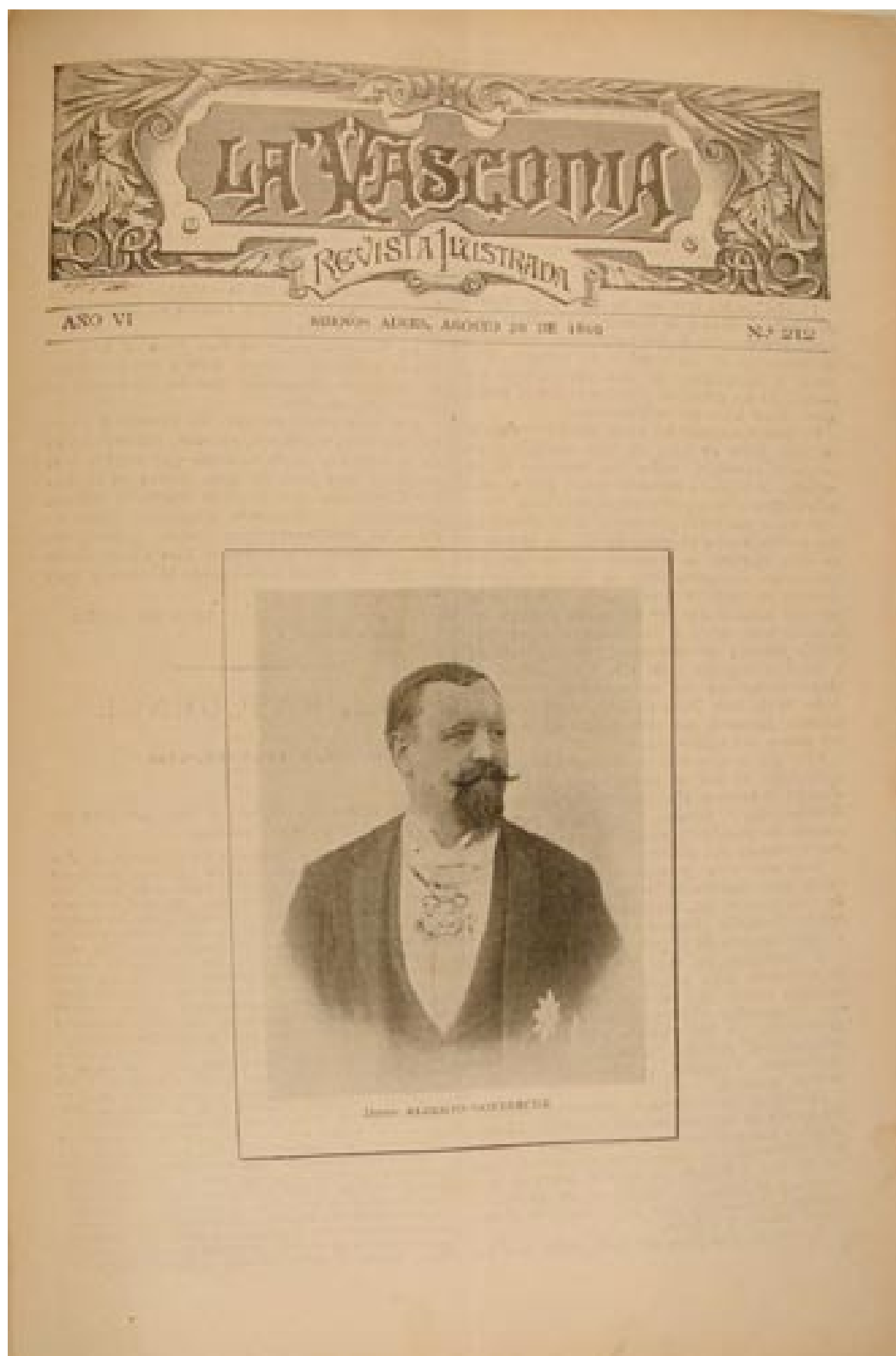
Albert Goienetxeri buruzko beste bizpahiru datu biografiko damaizkigu, Manex Hiriart-Urrutiren kazetari-lanekin Jakinek apailatu zituen liburu bietariko lehenak [12]. Bada, liburu horren aurkezpenerako Manex Hiriart-Urrutiren bizitza azaltzean, Piarres Lafittek *Eskualduna* aldizkariaren has-tapenetako idazleen artean kokatu zuen «Goyeneche medikua». Hau da, Lafitteren esanean Albert Goienetxek maiz-edo kolaboratu zuen astekari xuri horrekin, dirudienez sinatu gabe izan arren. Piarres Lafitteren arabera, beraz, *Eskualduna* aldizkariako idazleen artekoa izan zen «lehen urtetan», alabaina, ezin dugu ezer gehiago zehaztu, Goienetxe zerrendatuta agertzen baita beste hamaika lagunekin batera. Halandaze, ez dakigu Goienetxe idaz-lea noraino zaildu zen *Eskualdunako* orrialdeetan, ez zeintzuk izan ziren berak erabilitako gaiak, ez zein hizkuntzatan.

Orobat, Piarres Lafittek aurkezpen horretan dioenez, Donibane Lohizuneko gizon kartsu bat izan zen *Eskualdunaren* kudeatzailea, alegia, Arnaut Poxelu. Horren aita Aiherratik kostaratu zen, Goienetxe medikuaren karroza-zain bezala. Arnaut bera ere aihertarra zen sortzez, baina laster hartu omen zituen itsasbazterreko erak. Politikaz xuri amorratua zen. Donibaneko herriko-etxean grefiergoa zeukalarik, aldi berean *Eskualdunaz* arta hartzen zuen.

Liburu berak dakar Manex Hiriart-Urrutik idatzi zuen Diharassarri apaizaren obituario luzea: bada, hor ere agertzen da Goienetxe gure medikua. Laurent Diharassarri (1848-1902) apaiz saratarra guztiz nabarmendu zen errepublikaren kontra. Besteak beste, 1893ko hauteskundeetara aurkeztu zen diputatu-gai. Horren inguruan ondokoa diosku obituarioak [12: 104-105]:

Apezaren sustatzailetarik bat izan zen Donibaneko auzapeza, *Goyeneche* zena. Hura ere *bat*, bere erratekekoekin, hau bezala; egungo egunean nehon nehor guti baita haren eta hunen kaskoko gizonik; batek ala bertzeak, ziren tokian, zilo bat ederra utzi baitute, nekez-nekez betetzekoa.

Ez ziren bertzenaz batere elgar iduriak; guzizki, ez elgarrekin uztartze-koak. Xede berak, osoki berak izanik ere, beldurtzeko zitaken, elgarri hur-bil, ez zirela, berek nahirikan ere, hiru hilabete makurtu gabe joan ahalko. Bederen ardura ukanen zuten bitarte norbaiten beharra. Hain ziren biziak eta bakotxa bere hartan, osoak.

1. irudia. Albert Goienetxe (1847-1900)

Ez dut erranen orotaz hein berekoak zirela ere. Batek gaizkiaren herra, bertzeak gaixtaginena. Buruz, amarruz eta askoz, biga ziren; eta bizkitartean...

Bizkitartean bazuten biek hauxet, egungo egunean bakan ikusten dena: bata ez bertzea ez ziren buru apaltzaletarik.

[...]

Dena dela, behinik behin orduan hitz gutiz egin zuten apez kartsuak eta auzapez azkar, beroak elgarrekilakoa. Hitz har, hitz-eman, berehala lehen urratsei lotu ziren, ginen, batzu bertzen ondotik, laguntzaileak.

Ikus daitekeenez, obituario horretan badauzkagu bi eratako datuak Goienetxeren gainean. Batetik, eskertzekoak dira damaizkigun pintzelkada psikologiko ederrak, auzapez *azkar* eta *beroaren* izaera begietaratzen digutenak, ezin modu biziagoan. Bestalde, argi uzten digu Goienetxek eduki izan zuen inplikazio politikoaren norainokoa. Izan ere, hona aldatutako pasarteek esandakoaz gain, apaiz diputatu-gaiak 3779 boz bildu zituen alde eta 5351 «kontra», baina, testu horretan irakur daitekeenez, «Donibaneko kantona-menduak eman zion esku-gain handia».

Aipatu liburu horretan, bestalde, Albert Goienetxeren beraren obituarioa berrargitaratu zen, hain zuzen Manex Hiriart-Urrutik *Eskualduna* astekarian plazaratu zuena [12: 85-90]. Egia esateko, xehetasun biografiko oso gutxi dakartza, eta batez ere auzapezaren heriotza supituak biztutako harridura eta saminetan zentratua da —«etxe guziak doluminetan ziren»—, eta bai hiletaren kontakizunean ere —«Mundua han zen, ahokian. Herri guzia...»—. Nolanahi, ez dira falta Goienetxeren azken hatsaren gaineko zenbait argibide [12: 86]:

Berrogoi-ta-hamabi urte baizik ez zituen; eta itxurala, zen baino ere gazteago emaiten zuen. Hurbilenetik ikusten zutenek zakiten bakarrik, artaren beharra bazuela; baina berak bere buruaz baino gehiago baitzuen ordean bertzeen osasunaz. Eta, erran dena, azkarraren itxura zuen.

Hortakotz ere, oro harritu ditu jaun horren hil-berriak. Bezperan oraino Bayonan izana zen, herritar laborari hanbat maite zituenen zuzenak begiratu nahiz; ez baitzuen eperik, zerbeit ongi norbeiti egiteko behin gogoan hartuz geroz, hura egin arte.

Adixkide batek, kara hitsa zuela oharturik, erran zion: ohart zadila gero, zonbeit aldi, bere buruaz ere. Eta jaun medikuak irriz ihardesten dio adixkideari: «Deus ez da hau; buruko min izpi bat; biharko sendo naiz huntarik.»

Bihar gabe hila zen! Bizkitartean Bayonatik etxerat itzuli zen; afaldu eta berant solasean egonik oherat joan, gogo arin... azken aldikotz!

Goizean argitu gabe, hatzeman dute ohean hila; ez bertzeak ez eta, menturaz, bera ere ohartu gabe hila; ordu berean hila izan balitz bezen bero. Zer izialdura etxean, auzoetan, hiri eta herri guzian!

Euskal-Erria aldizkariak, orobat, Hiriart-Urrutik ondutako obituariario horren moldapen laburtua kaleratu zuen Hegoaldean [13].

Nabarmentzekoa da, bestalde, Albert Goienetxeren ospea itsasoz harandiraino iritsi zela, eta Argentinako *La Vasconia* aldizkariak portadako argazkia eta hasierako artikulua dedikatu zizkiola 1899ko abuztuan (ikus 1. ird.) [14]. Artikulu horretan ere nozituko ditugu arestian aipaturiko hala datu-falta nola hitz potoloak: «euskarófilo entusiasta amante de su país», «el doctor Goyeneche es en la costa francesa del Cantábrico la encarnación del vasquismo» eta abar. *La Vasconiako* artikulutik gorazarrezko beste aipu asko ekar bagenitzake ere, soilik bi aldatuko ditut hona, eta hori azpimarratzeko Albert Goienetxe jaun medikua gizon moderno eta kosmopolita izan ei zela, besteak beste. Batetik, artikuluaeren hasieran ia, ondokoa irakur daiteke:

La civilización francesa ha dado á su figura de fuerte montañés la distinción y cultura que tanto relieve dan á las voluntades varoniles, haciendo de él un hombre de mundo, atrayente y simpático, sin que ello excluya las cualidades de entereza y firme voluntad peculiares á los hijos de la Vasconia.

Eta amaierako pasartetik hurrengoa azpimarratu nahi dut:

Los personajes de viso de Francia y España, políticos, escritores, artistas, representantes de la banca y de la nobleza que acuden á la playa de San Juan de Luz, tienen en el doctor Goyeneche un *cicerone* ilustrado, atento, obsequioso y altamente simpático.

Honaino, bada, eskuragarri dauden iturri bibliografikoetatik osotu dugun Albert Goienetxe jaun medikuaren potreta.

3. ALBERT GOIENETXE: IDAZLANAK

Jon Bilbaoren arabera [15], Goienetxe medikuak hiru idazlan argitaratu zituen. Batetik, 1885ean, *Errepublikaren izurriteak Semperen buruilararen 27^{an} Donibaneko Goyeneche Dotorak eginikako predikua* dugu, Baionako Lasserre argitaletxeak plazaratutako orrialde bateko idazkia. Badirudi aurreneko idazlan labur hori Goienetxeren karrera politikoaren hasierako aldiari

dagokiola. Moldiztegia sartu baldin bazuten, pentsatzekoa da prediku horrek jendearen arreta erakarri zuela xuri-gorrien arteko giro liskartsu hartan.

Jon Bilbaok dakarren bigarren izenburua *Guernikako Arbola. Eskualdun kantaria* da (Baionako Lasserre argitaletxean), eta argitalpen bi aipatzen ditu, bata 1892koa, 70 orrialdetan 36 kanta bildu zituen, eta bestea 1894koa, 106 orrialdekoa, 56 kanta bilduta. Egin dugun *Eskualduna* astekariaren azterketan, lehenengoaren aipamena aurkitu dugu, baina 1893ko azaroan [16]. Hala ere, beste iturri baten arabera [17], kantutegi horrek lau argitalpen eduki zituen 1883-1898 (*sic*) tartean, Lasserre argitaletxearen eskutik.

Halandaze, liburu nahikoa arrakastatsu suertatu zen, eta aurreko (2?, 4?) edizio horiez gainera, gutxienez beste bat eduki zuen 1914an, urte horretako ale bat baitago Euskaltzaindiaren Azkue Bibliotekan [18], 145 orrialde eta 85 kantaduna. Areago, beste edizio bat ere eduki zuela pentsa daiteke, Jules Moulier Oxobik 1922an *Gure Herria* aldizkariaren «Bertzen irakurgaietan» sailean argitaratu zuena aintzat hartuz gero [19]; besteak beste ondokoa diosku:

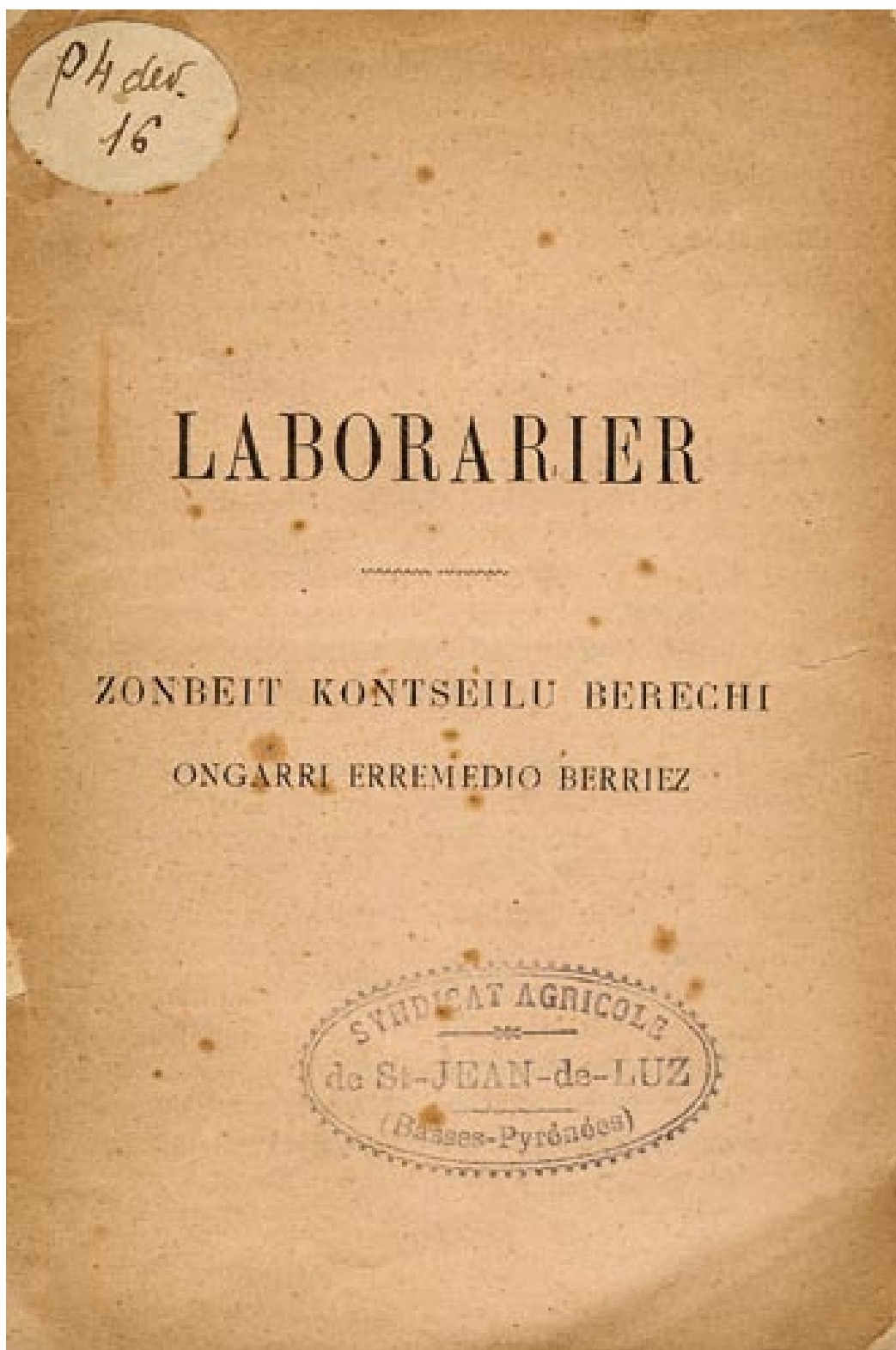
Urteak ditu Goyenetche hila dela eta harekin sobera eskualdun zahar. Zaharrak joan, arrotzak jin, gure bazterrak eta egoitzak eta jauntziak eta ohidurak, oro itzulipurdikatu dauzkigutela. Zaharrak joan eta gazteek heien urhatseri ez jarreiki, bainago hea Uztaritzen, Hazparnen edo Baigorriin –herri handienez eta eskualdunenez mintzatzeko– hiru mutiko gazte badiren eskuarazko dotzenerdi bat kantu dakitenik.

Norbeiti gogoratu zako Goyenetche aipatuak moldatu liburuska, beriturik, argitaltzea eta Eskual-Herri guzian milaka hedatzea.

Hiruetan hogoi bat kantu edo gehichago [...]

Hala ere, artikulua beste une batean Oxobik «...uste dugu moldatzen ari daukuten liburutto horrek erakatsiko duela...» dio, hau da, artean liburua argitaratzeke zegoen. Ezin izan dut argitu azkenean kaleratu eta jende artean hedatu zenetz.

Azkenik, Jon Bilbaok [15] aipaturiko hirugarren idazlana da artikulua honetan berrargitaratuko duguna [20], *Laborarier: zonbeit kontseilu berechi ongarri erremedio berriez*. Guk dakigularik ez du bestelako argitalpenik eduki. Konturatuko zarenez, irakurle, Goienetxeren liburuska euskara erraz eta eraginkor batean idatzita dago, orduko nekazariak lehen irakurraldian uler zezaten. Ongarrien gaia aski erabilia izan zen urte horietan, baina aurreko idazlan batean azaldu genituen horren arrazoiak eta ingurua [8: 91-93], eta ez ditugu hemen errepikatuko. Beraz, luzamendu gehiagorik gabe lekua utziko diogu Goienetxe jaun medikuaren idazlanari.

R. 226

LABORARIER

Zonbeit kontseilu berechi ongarri erremedio berriez

Azken urthe hautan, gure herrietan eta partikularzki Frantzia guzian, arranguratu dire lurrek egunetik egunerat gutiago emaiten dutela.

Dela sasoinaz, dela beso eskasiaz, dela errekoltez gaizki baliatzeaz guziak arrazoinarekin khechugare; dembora berean karga eta zerga mota guziak hemendatuz dohazi; manera guziez lehertuak gagozi.

Gizon izpiritu handitako eta entseiatu batzuek bilhatu dute nola khasu triste eta hertsu huntan posible liteken laborarier laguntza egitea. Hainitz gisetan bilhatua izan da sokhorria: batzuek nahi

— 2 —

lituzkete dretchoak kargatu estranyeriatik heldu diren bihi, arno eta azienden gainean; bertzek galdetzen dute laborantzako lurren gaineko zergak ttipitzea. Horiek guziak onak dire eta nahi gintuzke ikhusi finki entseiatzen !!!

Bainan dire bertzek egin beharrikakoak, eta mundu huntan, nahi denean erreusitu, bakhotchak hoberenik du bere gainean kondatzea.

Hola pentsatu dute abilenek eta bilhatu dute heian ez liteken bada posible gure lurteri emanaraztea emaiten duten baino gehiago bortchatu gabe eta geroko bidegaberik gabe.

Ameriketarik, Ruziatik heldu zaiku bihia, ogia arthoa, bai eta ere hemen izan dezakeguken baino merkeago. Nola gertha ditake bada hori? Zeren hango celhay handi eta lur berriak ez baitire gure lur zaharrak bezala naski higatuak.

Han egin dezakete laborantza guk baino merkeago machina batzuen medioz, kasik ongarririk gabe, ez dutelarik jasaiteko guk bezala ditugun zerga eta phetcha guziak.

Gureaitaluz zaharrak, horrenbertze yenerazione hazi dutenek, horrenbertze mendez gure aiten aitez laboratuak, nekhatuak dire bethi emanaz hartzen duten baino gehiago.

Nork gutarik emaiten du lurrari ongarriz, errekoltez khentzez dugun bezembat. Erran dezakeguke urthe guziez pobretzen ditugula gure lurrak, hartuz emaiten dioteguten baino gehiago.

— 3 —

Egun ez dute emaiten eman behar luketen bezenbat errekolta.

Zer behar dugu bada egin gure lur maite hekien fagoretan? Behar gaituzte oraino hazi gu, gure haurrak eta haurren haurrak...!

Guziek atchikitzen diogute gure bihotz eta arimaz lur Eskualdun on eta eder haukeri. Nahi gintuzke ikhusi Eskualdun semeak laborantzari jarraikiz beren sor-etchetan gelditzen, laborantzak ongi bizi-arazten dituelarik; bertze zorionik lukete, lurrak ongi emaiterekin, beren laborari etchetan gizon gazteek Ameriketara baino, neskatxa gazteek hiri handietara baino.

Guziek behar dugu laborantza lagundu, laborarien fagoretan bai eta ere dembora berean guretan; hortakotz bertzen esperientziaz baliatu. Pobretuak balin-badire gure lurrak, behar ditugu aberastu, flakatuak balinbadire behar ditugu azkartu.

Mirikuak edo dotorak ikhusten duenean eri bat kolore tcharrekin, apetiturik gabe, ahul eta belhaunetarik flako, zer egiten dio? Emaiten dio errekita, kinkina arnoa, burdin-ura edo erhautsa.

Guk, ikhusten dugunean gure landetan ogia bakhan eta ori, arthoak tchar, belharrak mehe sorhoetan, gauza bera behar dugu egin. Behar ditugu lurrak azkartu.

Lurrentzat azkargarri hoberena badakizue guziek nik baino hobeki ongarrria da; Ongarri gizen eta ongi egina.

— 4 —

Kalkulatua izan da hektara bateko ongi ongarriz lurra fornitzeko, behar litekela hiru hogoi mila kilo (60,000) erran nahi baita hamabi ehun (1,200) kintal ongarrri. Hektara frantsesak tokien arabera balio ditu bizpa-hiru golde lur Eskual-herrian.

Berrogoi mila kilo ongarrirekin (40,000) edo zortzi ehun (800) kintalekin, zerbait bat emaiten da. Hogoi mila (20,000) kilo edo lau ehun (400) kintalekin lur ongarrizatze ttipi bat da.

Izaiteko beraz gure lurretarik eman ahal dezaketan bezenbat errekolta, behar ginduke heldu, hamabi ehun kintal hektarako hortarat. — Eta nor hel diteke? Nork emanen ditu ehun eta hogoi arkerak ongarrri hamar kintaleko bizpa-hiru golde lurreri? Gutik naski.

Eskas den hura, formi dezakeguke erremedio ongarrri berri horietarik emanaz. Erran nahi baitut, lurrari bethi eman behar dugula egin dezakegun bezenbat etche-ongarrri eta eskas dena fornitu erremedioz.

Erran behar zaituztet orai zer diren bada erremedio-ongarrri berri horiek : Zenbat mota diren ; zer gostatzen diren ; eta noiz eta nola eman behar diren.

Behar banu gauza horietaz cheheki mintzatu dembora luzea behar nuke esplikazione horien emaiteko. Esperantza dut hitz gutiz erranen ditudala laborariek jakin behar dituztenak.

Azken denbora hautaraino etzen ezagutzen kan-

— 5 —

po-ongarri mota bat baizik : chori-ongarria, untziz Chiliatik ekhartzen zena. Hainitz ona balimbazen gogorki gostatzen zen ere. Oraiko ongarri berri horiek frangok oraino deitzen dituzte chori-ongarriak.

Laborantzako gauzak ichtudiatzen dituzten gizonak ekharriak izan dire lehenik bilhatzera nola eta zertako sortzen, handitzen diren belhar eta landare errekolta suerte guziak. Zer hartzen eta khentzen duten lurrari hazteko; zer emaiten dioten lurrak bizitzeko, zeren jakin behar da hau : belhar mota guziek bilhatzen dutela beren erhoe-kin lur-phean konbeni zaiotena.

Entseiatuz, bilhatuz eta frogatuz atchegan dute azkenean; urtheac baditu lan hortan ari direla, landare bakhotchari konbeni zaiona. Hainitz urthe eman dituzte jakitate hortarat heltzeko eta segurki baditake gizon baten karga gauza horien gainean iskiribatuak izan diren liburuak altchatzeko. Hori erraiten dut irakusterat emaitako ez direla airetan eginikako lan eta esperientzia batzu, bainan bai behar den segida eta seriostasunarekin. Egun ezagutua da landare suerte guziek handitzeko eta bizitzeko behar dituztela partikularzki hiru printzipio berechi frantseses deitzen direnak :

Azote, acide phosphorique, potasse.

Horiek geronek fornitzen ditugu hainitz edo guti ongarria emaiten dugunean lurrari eta erran

— 6 —

dezakeguke ongarritan hoberena dela printzipio berechi horiek kantitaterik handiengan dituen.

Behar ziren beraz kausitu zoin onkhailutan printzipio berechi horiek izan zitezken kantitaterik handiengan. Nola ere merkeenik eman zitezken lurreri.

Kausituak izan dire eta erranen zaituztet zoin diren gure lurretako merkerenak eta dembora berean hoberenak; dela bakharrik, dela elgarrekin, nahasirik edo mesklaturik emaitako.

Hiru erremedio printzipal hek dire deitzen direnak :

Scories, superphosphate, eskuaraz : zepa.

Nitrate de soude, eskuaraz : Chiliko zalpetra.

Plâtre ou sulfate de chaux, eskuaraz : igeltsua.

Behar duzue jakin ere zombat behar den erremedio horietarik goldeko edo hobeki frantses *hektarako* : Eskual-herrian goldeak toki guzietan neurri bera ez baitu. Zombat gostatzen diren eta zombat zakhu mesklak, etche-ongarri balio duen.

Bainan lehenik behar zaituztet adiarazi ongarrri berri horiek beren efetu osoaren egiteko inporta dela lurak ongi preparatuak izan ditezen. Badakizue nik baino hobeki eman-arazteko ongi lurrari behar dela ongi garbitu, ongarrri-erremedio edo haziak etchatu baino lehenago.

Belhar tzarra nola ona gauza berez hazten da; tzarrak uztearekin landan onen phartea eremanen

— 7 —

du. Garbi ongi lurra, belhar tzar mota guziak erre edo lur-phean sar; lurra garbiago eta errekolta ederrago izanen da.

Bertze gauza bat ere bere kontsekentzia duena: lurra maiz itzuli behar da, barnago irauliago eta hobeago. Lurra chehatuago eta hobeki landareen erhoak alde guzietarat hedatzen eta zabaltzen dire errekoltaeren abantailetan; hobeki ere nahasten dire erremedioak, lur-phean, hobeki efetzatzeko.

Beren sasoinen ongi lurra preparatuz geroztik erran behar zaituztet zer mota eta zer kantitate erremedio-ongarri behar duzen :

Ogientzat ;
Arthoentzat ;
Patatentzat ;
Betarraba, harbi, trefla, farucha, etc. ;
Sorho edo phentzeentzat ;
Mahastiarentzat.

Hastapenean jadanik aithortu dugu ez deal deus bazterrentzat baliosagorik etche-ongarria baino behar den bezembat emaitzarekin. Ongarri onak berekin ditu printzipio berechi hoberen horiek, dembora berean lurra hemendatzen du landetan.

Behar dugu beraz eskas den hura fornitu eta aski egiten ez den hura emendatu erremedio-ongarri horien medioz.

Karkulatu dugu erremedio nahaste zaku bi kin-

talekoak balio duela lurrarentzat 50 kintal etche ongarrrik bezenbat (bortz orga tornuk bezenbat).

Ikhus dezazueke heian haren balioa ez duzuen atchemaiten transporte berean eta denbora gal-tzean?

Memento huntan *scories* deitzen denak balio du 5 libera eta 13 sos (5 fr. 65) bi kintaleko zakuak.

Nitrate de soude 25 libera zakuak (25 fr. les 100 kilog.). Igeltsuak 26 sos bi kintaleko zakuak (1 fr. 30).

Huna errekolta suerte bakhotchentzat zer behar den eta nola egin behar den.

Ogientzat

Hektara bat ogientzat ongi egiteko behar da hazilean etchatu erhain baino lehenago 16 kintal (800 kilog.) *scories* edo zepa. . . . . 45^f 20

Aphirilean edo maiatzean elgarrekin nahastekaturik beharko da etchatu.

Nitrate de soude 2 kintal (100 kil.). . . . . 25 »

Igeltsua, 4 zaku. 2 60

—————
72^f 80

Bainan despendio horrek emanen zaituzte bihian eta lastoan 150 edo 200 liberako bat gehiago hektarako.

Geronek egin izan dugu esperientzia hori. Ikhus-ten duzue beraz abantail handia ekhartzen dutela

— 9 —

laborariari erremedio horiek. Bai nagusientzat eta bai bordarientzat laguntza egiazko batzu direla. Hiru hogoi eta hamar liberako despendio horrek hektarako ekhartzen du tokien arabera 30 edo 35 liberako bat goldeco. Erdia nausientzat eta bordarientzat emaiten diotelarik bakhotchari 100 liberako baten benefizioa.

Neronek irakurtu eta ichtudiatu ondoan gauza horien gainean erran eta iskiriatu diren guziak, egin ondoan frogak eta esperientziak argitu naiz eta ezagutu dut egiazki onak direla.

Nahi nuke guziek nik bezala egin balezakete baitut segurantza beren abantailetan hari litezkela.

Neronek egin dudanean ogia huna nola egin dudana : Landa ongi garbi-arazi dut, egin ahalaz belhar tzar guziak khendu, bildu eta erre. Itzul-arazi dut lurra ahalik eta barnena gero arratu ongi egin ahalaz chehatzeko eta gero buta arazi dut beso gainka lurrerat eta bi sentsutarat *scories* deitzen den zepa hortarik zortzi zakhu edo 16 kintal hazilean.

Egin dut gero ogia lerroka. Zeren hobeki garbitzen edo aintzurtzen baita gero sasoinean eta hobeki aldaskatzen. Aphiril-maiatzean etchatu diot, lerroak segituz elgarrekin nahasirik nitrate de soude 2 kintal (100 k.) eta igeltsua 8 kintal (200 k.).

Nere ogiak ethorri dire eder, ferde eta azkar, eta nere lurrak hola ontzen ditut ogi errekoak eta ondotik erhainen dudana harbientzat.

— 10 —

Nor nahik nik bezala egin lezake eta abantail berekin.

Arthoa

Arthoentzat behar diren erremedioak bai eta emaiteko manera, bai eta ere meskla diferentak dire.

Huna nola egin behar den.

Arthoen egiteko denboran lurrari eman behar zaio ahalik eta ongarririk gehiena. Lur-emendak ahalik eta azkarrenak egin behar dire eta ondoan iraul-arazi ahalik eta goizena.

Gero arra pasatu eta markatzen da erhaiteko mementoa ethorria denean. Markarat etchatzen da ahurka meskla huntarik.

Superphosphate de chaux, 600 kil. à 6.50,	39 ^f	»
Sulfate d'ammoniaque, 100 kil. à 31 fr.	31	»
Kaïnite, 200 kil. à 6 fr. 75	13	50
Plâtre, 200 kil. à 1 fr. 30	2	60

86^f 10

Kontu egin behar da lur doi-doia bat etchatzea zangoekin erremedioaren gainerat, bihia eman gaben lurrea, ez dadien erremedioarekin baltsan izan bihi hura, kaltekor bailuke.

Ikhusten duzue meskla hori gostako zaitzuela 86 libera eta 2 sos ogientzat baino puchka bat

— 12 —

teko denboran bota zazue lurrari meskla hau :

Nitrate de soude, 100 kil. à 25 fr.	25 ^f »
Kaïnite, 200 kil. à 6 fr. 75 les 100 kil. . .	13 50
Scories, 300 kil. à 5 fr. 65 les 100 kil. . . .	16 95
Superphosphate de chaux, 300 kilog. à 6 fr. 50 les 100 kil.	19 50
Plâtre, 200 kil. à 1 fr. 30 les 100 kil. . . .	2 60
	<hr/>
	77 ^f 55

Despendio horrekin izan dezazueke hiruetarik bat errekolta gehiago estaltzen duzuelarik handizki egin duzuen gastua.

Beterraba

Herri hautan beterraba, harbia bezala hazienden neguko bazkatzat egiten da; ez du beraz errekolta horrek Frantzia nortean duen balioa guretzat. Han handizki baliatzen dire azukriaren egiteko eta probetchu hainitz emaiten baitiote ekharriak dire gastu handiagoen egiterat.

Huna ardura hektarako toki hetan zerbitzatzen den errezeta :

Nitrate de soude, 400 kilog.	100 ^f »
Superphosphate de chaux, 600 kilog. . . .	39 »
Kaïnite, 200 kilog.	13 50
Plâtre, 300 kilog.	3 90
	<hr/>
	156 ^f 40

— 13 —

Patata

Patata eraiteko denboran lurra preparatu eta nahasten dire elgarrekin :

Scories, 600 kilog. à 5 fr. 65.	33 ^f 90
Kaïnite, 200 kilog. à 6 fr. 75.	13 50
Plâtre, 200 kilog. à 1 fr. 30.	2 60
	—————
Total.	50 ^f »

Errezeta horrekin bada errekolta eder baten izaiteko segurantza.

Luzerna, Trefla eta Farucha

Luzerna, trefla eta farucha egin nahi denian hartako preparatua den lurrari, urrian edo hazilean,

Scories, 300 kilog.	16 ^f 95
eta primaderan elgarrekin nahastekaturik.	
Kaïnite, 200 kilog.	13 50
Plâtre, 200 kilog.	2 60
	—————
	33 ^f 05

Gastu tipi horrekin abantaila gaitza izanen duzue zuen errekolta bazketan.

Mahastia

Orai arte mintzatu garen errekolteentzat bezala

on dire erremedio berri horiek ere mahastiarentzat.

Frogatu edo zerbitzatu dituztenek ontsa kontentik gelditu dire. Hala non behar den meskla eman ondoan mahasti zahar bati, ostorik baizik emaiten ez zuen bati, gure adichkide batek izan du joandean urthean mahatsa eta egin arnoa.

Primaderan etchatu behar da besogainka mahats ondo-lerroen artera meskla hau :

Superphosphate de chaux à 10 %	600 kilog.
Chlorure de potassium edo carbonate de potasse raffiné à 80 %	200 kilog.
Sulfate de chaux.	400 kilog.

1,200 kilog.

Kantitate horiek behar dire hektara bateko ; bakhotchak behar du karkulatu zembat behar duen bere mahastiaren eremuen arabera.

Botatu ondoan erremedioa, irauli edo aintzurtu behar da mahastia, lur-pherat sartzeko.

Mintzatzen naiz hemen lehenbiziko aldiko *chlorure de potassium* deitzen den erremedio batez. Frango tokitan bertze laborantzetako ere zerbitzatzzen dute, baina gure herritan lurra bera aberats da printzipio berechi hortaz eta emaiten diogu geronek ere frango, egiten ditugunean gure ongarriak, Eskual-herrian egiten diren bezala *iratziarekin*. Ez dugu beraz ez erosteko eta ez gure meskletan nahasteko lanik.

— 15 —

Ene ustez mintzatu naiz toki hautako laborantza printzipal guziez; zonbait hitz oraino behar ditut erran.

Badakizue jadanik erremedioa eman aitzinean behar dela lurra ongi garbitu, erremedioen hedatzeko zagozte egun haizerik gabeko baten begira, ez dezan erremedioa haizeak ereman.

Lur chehe edo hare puchka batekin nahas detzatzueke egin duzuen meskla hura hedatzeko errechkiago.

Syndicat

Bainan ez da aski jakitea badirela erremedio (*engrais chimiques*) deitzen diren horietarik, behar da jakin ere non eta nola behar diren erosi, onak eta lejitimoak izaiteko, efetu handi eta on baten ardiesteko.

Gauza horietan bertze guzietan bezala badire tronperiak eta faltsokeriak.

Bada egiazki lege bat otsailaren zazpian 1888^{an} egina gogorki gastigatzen dituenak erremedio horien gainean tronperia egiten dutenak; bainan jakin behar duzue bakhotcha zuen alde harat edo hunat, batzuek eta bertzeak sinhetsiz erremedio horien galdez hartzen balin-bazaizte, ez balin-bazauzte tronpatzen ere behar baino gehiago paga detzatzueke edo graduz eskasekoak errezibi detzatzueke.

Segurantzaz osoko martchandiza izaiteko behar

— 16 —

duzue elgar aditu herri edo kantoinamendu bakhotchean, Doniane-Ziburuko kantoinamenduan aspaldi egin dugun bezala, bilkuia bat, edo confrarioa, *syndicat agricole* deitzen dena egin; den gauzarik errechena da.

Multcho edo nombre bat laborari izaitzarekin behar diren edo galdetzen diren ongari-erremedio eta hazi mota suerte guziak merkheago izanen ditutzue, behar den gradu eta indarrekoak, entzuten duten gizonez frogatuak.

Kontseilatzen zaituztet beraz elgar aditzea kantoinamendu bakhotchetan bilkuia (*syndicat agricole*) baten formatzeko.

Denborak emanen zaituzte irakusterat zonbat abantail izan dezazueken laborantzako, hola elgarrekin konpainia berean izaitetik.

Balin-badire gehiagoko chehetasunak nahi lituzketenak askiko dute guri galdetzen emanen diogute errepusta.

Dr GOYENECHÉ.

Bayonne, impr. Lasserre

4. ERREFERENTZIAK

- [1] ALTONAGA, K. 2002. «Saiakera zientifikoa idazteko abiapuntu bat». *Ekaia*, 15: 127-149. Ikus: <http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/publica/ekaia/ekaia15.pdf>
- [2] ALTONAGA, K. 2003. «Gure prosa zientifikoaren lehen urratsak: Albert Constantin jaun medikuaren *Zuhainen eritarzunaz eta haien arraberrikatziak*». *Ekaia*, 17: 121-137. Ikus: <http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/publica/ekaia/ekaia17.pdf>
- [3] ALTONAGA, K. 2004. «Arnaud Abadia jaun kalonjearen *Sathorra* (1892)». *Ekaia*, 18: 123-145. Ikus: <http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/publica/ekaia/ekaia18.pdf>
- [4] ALTONAGA, K. 2004. «Pierre Buruzain jaun mediku hazpandarraren *Pasteur jaun zena* (1896)». *Ekaia*, 18: 147-169. Ikus: <http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/publica/ekaia/ekaia18.pdf>
- [5] ALTONAGA, K. 2005. «Adostutako eredu baten bila (edo amaigabeko eztabaida aspergarria gainditu guran)». 55-153, in: *Euskera zientifiko-teknikoa: normalizaziotik homologaziora*. J. M. Txurruka zuzend. Mendebalde Kultura Alkartea. 514 orr. Ikus: <http://www.mendebalde.com/modulos/usuariosFtp/connection/archi141A.pdf>
- [6] ALTONAGA, K. 2006. *Etxepare, Aldudeko medikua*. Euskaltzaindia eta UPV/EHU. 333 orr.
- [7] ALTONAGA, K. 2007. «Atharratzeko biltzarrak eta Atharratzeko taldea 14ko gerla-atarian». 159-229, in: *Mendebaldeak badu Ekialdea. Zuberoa: hizkuntza, literatura eta etorkizuna*. K. Altonaga koor. Mendebalde Kultura Alkartea. 271 orr. Ikus: <http://www.mendebalde.com/modulos/usuariosFtp/connection/archi315A.pdf>
- [8] ALTONAGA, K. 2006. «Jean Baptiste Althabe jaun erretorearen *Hounkailu berrien enthelegia Ciberouko laborarier* (1895, 1896, 1904)». *Ekaia*, 20: 87-116. (2008).
- [9] ETXEBARRIA, J. R. 2002. Euskal prosa zientifikoaren historiaren inguruan. *Hegats*, 30: 63-75. Ikus: <http://www.idazleak.org/argitalpenak/hegats/hegats30.pdf>
- [10] AUÑAMENDI. 1984. «Goyenette, Dr.» 493-494. *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*. Vol. XVI.
- [11] HARITXELHAR, J. 2001. «Gratien Albert Goyheneche jaun mediku eta Donibane Lohizuneko auzapez ohiaren ohoretan (1847-1900)». *Euskera*, 2, (46/2): 769-773. (ikus bestela: <ftp://www2.euskaltzaindia.net/euskera/50719.pdf>).
- [12] HIRIART-URRUTI, M. 1971. *Mintzaira, aurpegia: Gizon!*. Aitzinsolasa, Piarres Lafitte. Jakin. 221 orr. (ikus bestela: <http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/H/HiriUrruMintza011.htm>)
- [13] ESKUALDUNA. 1900. «Euskaldun onragarria». *Euskal-erria, Revista Bascongada*. XLII: 82-83.
- [14] JAIZQUIBEL, L. 1899. «El doctor Goyeneche». *La Vasconia*, 212: 382.

- [15] BILBAO, J. 1976-1980. *Eusko bibliographia*. Vol. IV, Garrigo-Lar: 98. Añamendi.
- [16] XX. 1893. «Nouvelles du Pays. Chansons Basques». *Eskualduna*, azaroaren 17a (338. zbkia.).
- [17] LABORDE, D. «Basque music». <http://phonoarchive.org/grove/Entries/S02221.htm> 2008-04-08an bisitatua.
- [18] GOYENECHE, A. (biltz.) 1914. *Guernikako arbola: eskualdun kantaria*. Imp. Lasserre, Bayonne. 145 orr.
- [19] MOULIER-OXOBI, J. 1922. «Bertzen irakurgaietan». *Gure Herria*, Errearoa, 360-361.
- [20] GOYENECHE, A. 1892. *Laborarier: zonbeit kontseilu berechi ongarri erremedio berriez*. Imp. Lasserre, Baiona. 16 orr.

IDAZLEENTZAKO OHARRAK

1. EKAIA aldizkarian Natur Zientziak, Zientzia Zehatzak eta Teknologiari buruzko idazlan originalak argitaratuko dira, goi-mailako dibulgazioaren esparruan.
  2. Artikuluak ondoko helbidera zuzenduko dira: Josu Jugo, Elektrizitatea eta Elektronika Saila, EHU-Zientzi Fakultatea, 664 P.K. 48080 Bilbo. Helbide elektronikoa: josu.jugo@ehu.es
  3. Artikulu-egileek, dokumentuaren bertsio elektronikoa bidali behar dute.
  4. Testua euskara batuaz erredaktatua egongo da, hizkera argi eta zehatza erabiliz, eta literatura zientifikoaren usadio eta konbentzioak betez. Nomenklatura, laburdurak, ikurrak etab., nazioarteko kodeen arabera idatziko dira.
  5. Artikuluaren hasieran, izenburua, egileen izenak, helbidea eta artikuluaren laburpena azalduko dira.
  6. Egileak kontaktuetarako, ahal den neurrian, helbidea, helbide elektronikoa eta telefonoa bidaliko ditu.
  7. Ahal delarik, irudiak zuri-beltzean izango dira, bakoitza orri batean. Oinak, aparteko orri batean idatziko dira.
  8. Argitalpen-kostuak murriztearren, ahal den neurrian koloretako argazkiak mugatu egingo dira. Argazkiak paperetan edo diapositiban bidal daitezke, baina bertsio elektronikoa hobesten dira.
  9. Testuan, irudi, argazki eta taulen kokapena adieraziko da.
  10. Aipamen bibliografikoak testuan azaltzen diren ordenean zenbatuko dira eta lanaren amaieran, ondorengo eran idatziko dira:
    - a) Liburuetarako:
[Zenbakia]. Egilea(k). Urtea. *Liburuaren izenburua kurtsibaz*. Argitaletxea, Argitalpen-herria.Adibidez,
[3] SCHMIDT K. 1975. *Respiration in air*. Cambridge University Press. London.
  - b) Artikuluetarako:
[Zenbakia]. Egilea(k). Urtea. «Artikuluaren izenburua». *Aldizkariaren izena kurtsibaz*, **bolumena beltzez**, orriak.
- Adibidez:
-
- [5] PUSKA M.J. eta NIEMINEN R.M. 1994. «Theory of positrons in solids and on solid surfaces».
- Reviews of Modern Physics*
- 66**
- , 841-896.
11. Erredakzio-batzordeko zuzendariak gaien aditua den bati bidaliko dio artikulua. Honen iruzkinak eta euskarari buruzko gomendioak egileari itzuliko zaizkio. Egileak zuzenketak egin eta gero, artikuluaren argitalpenaz azken erabakia erredakzio-batzordeak du.
12. Egileari 25 separata dohainik bidaliko zaizkio.